

ԱՆԱԳԻՏ

ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍԵԱՅ

Ազգային, Գրական, Գեղարուեստական

Թ, ՏԱՐԻ 1907

ԾՆՍ.-ՅԼՍ.-ՈՂՈՍՏ.ՍԵՊՏ.

Թիւ 6-7-8-9

Նահապետ Բուշակի շուրջ

(Արփիարեանի յօդուածին առթիւ)

 Երակի յօդուածին շարունակութեանը մէջ, իմ հատորէս անցնելով նոյն ինքն Բուշակին, Արփիարեան կը յայտնէ անոր մասին քանի մը կարծիքներ, որոնք սխալ են կամ սխալաբան : « Կը փափաքենք, կ'ըսէ, (Նորայրի) հատորին մէջ ամփոփուած տեսնել նաեւ Ակնայ այն բանաստեղծութիւնները որոնք ընդհանուր կոչմամբ « Անտունի » կը յորջորջուին : . . . Անկարելի է « Բուշակեան » մը « Անտունակա » նէ » մը զատել . ու թերեւ Անտունն ու Բուշակը միեւնոյն անձնաւորութիւնները (անձնաւորութիւնը՝ ըսել կ'ուզէ) ըլլան . մէկը՝ իսկական անունը, միւսը՝ գրական ծածկանուն » : Եւ Արփիարեան կը կարծէ թէ « Անտունի »ն կը նշանակէ ոչ թէ « անտուն »ի, « զարիւր »ի երգ, այլ Անտոն անունով աշուղի մը երգ . եւ նահապետ Բուշակը կ'ըլլայ իսկոյն՝ իր մասնաբուն տակ՝ Անտոն Բուշակ . . . :

Նախ, « Անտունի »ին մէջ Անտոն մը տեսնելը « կանթիւղ »ը « կայ անդ եղ »ով բացատրելուն կը նմանի . շատ աւելի հաւանական է

« անտունի »ն « պանդուխտի երգ »ով մեկնելը, որովհետեւ ամենամեծ մասամբ զարիւրի երգեր են անտունի ըսուածները . ու կարելի է ենթադրել թէ նախ եւ առաջ՝ « անտունի »ն միայն պանդուխտի զգացումները կը թարգմանէր, եւ յետոյ՝ իբր քերթողական ու երաժշտական շատ սիրուած ձև մը, գործածուած է նաեւ ուրիշ զգացումներու ալ — սիրային, եւն. — արտայայտութեան : Ըսեմ՝ անցողակի՝ որ այդ « անտունի »ն « Անտոն »ով բացատրելը — ինչպէս եւ զարիւրի երգ մեկնութիւնը — շատ հին է. ձանրկեան յիշած է երկու մեկնութիւններն ալ, երրորդի մը հետ՝ որ է « բանաստեղծութիւն մը որ տուններու չէ բաժնուած » : Ճանրկեան երեք մեկնութիւնները յիշած է, առանց իր կողմէ նախասիրութիւն մը ցոյց տալու անոնցմէ մէկին :

Իսկ Բուշակի վերագրուած երգերուն ու Ակնայ « անտունիներուն » նոյն հեղինակի գործ ըլլալու ենթադրութիւնը զոր Արփիարեան մէջտեղ կը նետէ՝ աներկբայ ապահովութեամբ մը, իր կարծածէն շատ աւելի կ'ընտաւ, փափուկ, գծուարարութեան հարց մըն է եւ մեզ ուղղակի կ'առաջնորդէ Բուշակի անձին, ապրած տեղին ու թուականին ճշգրտան ամենաշահեկան ու դեռ շատ մութ մնացած խնդրոյն :

Մէկ բան մը պայծառ է այդ խաւարին մէջ. Բուշակի վերագրուած այդ բանաստեղծութիւնները Ակնայ Հայրութեան մունդ են . լեզուն, զարկուածքները, պատկերները, զգայնութեան

որակն ու չեշար, միայն Ակնայ ժողովրդական երգերուն մէջ կը վերագտնենք. մինչև իսկ կը գտնենք Քուչակի վերագրուած տաղերէնքն ումանք գրեթէ ամբողջութեամբ, ու անոնցմէ բազմաթիւ տողեր մերթ նոյնութեամբ, մերթ շատ մօտիկ ձևով՝ Ակնայ ժողովրդական երգերուն մէջ զոր հաւաքած է Ճանիկեան. ասիկա լիովին կ'ապացուցանէ Քուչակի վերագրուած տաղերուն Ակնայ ծնունդ ըլլալը, բայց չ'ապացուցաներ որ այդ որոշ շարքը եւ Ճանիկեանի հատորին մէջ կամ այլ հատորներու մէջ ամփոփուած բոլոր անտունիները միեւնոյն հեղինակին գործն ըլլան ։ Հոգ, արգէն ամեն բան անտրոշ է . վարկածներու մշուշն մէջ ենք, ու ամենամեծ զգուշութիւն պէտք է՝ ճշմարտութեան փնջ շատ մօտենալու համար ։

Մինչև իսկ ոչ մէկ « վճռական » ապացոյց ունինք թէ Քուչակի վերագրուած տաղերէնքն հեղինակը իրօք Նահապետ Քուչակ կը կոչուէր ։ Ուրիշ յենակետ չունինք ասոր համար՝ բայց եթէ Արիստակէս Վ. Տէվկանցի Հայնցիլին յառաջաբանին սա տողը . « Այս « Մոպական գիրքն ի բուն » երգը, Նահապետ վարպետ Քուչակինն է, որ օրինակուած է Ռ.Ա. [1583] ի Սերաստիա եւ նոյն օրինակէն հանած է կրկին ՌժՂԷ [1746] թուին Պետրոս երէցն ։ » Ինչի՞ վրայ հիմնուելով Տէվկանց այդ տաղաշարը վերագրած է Նահապետ Քուչակին. եթէ ձեռագիրը որմէ քաղած է այդ տաղաշարը, այդ անուշը պարունակէր որոշապէս յիշուած իբր հեղինակ . Տէվկանց այդ կարեւոր մանրամասնութիւնը անշուշտ կը նշանակէր, Դիտելի է որ Քուչակի վերագրուած տաղերէնքը պարունակող ցարդ մեզի ծանօթ « բոլոր » ձեռագիրները ոչ մէկ հեղինակի անուն չեն տար այդ տաղերէնքուն . անանուն ժողովրդական երգերու պէս արձանագրուած են անոնք ։

Աւետարանի մը յիշատակարարը, զոր մէջ կը բերէ Տէվկանց, կը պարունակէ Նահապետ Քուչակի անունը բայց ոչ մէկ որոշ լոյս կը տփռէ այս հարցին վրայ . « . . . Քուչակ անուն բարի մտական որ ստացուի եղև սորան . Յիշեցէք զՔուչակ եւ միւս կենակից թանգիւսթունքն ։ Դորմ Դարձեալ յիշեցէք զՔուչակ եւ զմեծ պապն իւր Նահապետ վարպետն, որ մականուն աշղ Քուչակ ասի ։ Դարձեալ յիշեցէք որ ստացաւ

զսա եւ ետ ի դուռն Սուրբ Թէոդորոս զօրավարին, ի ձեռն տէր Մելքիսեթին . . . յիշեցէք զվերջին տապցող սորոս, որ ստացաւ ի հալալ ընից իւրոց Քուչակն, ի թուին Հայոց 1637 ։ Եւ ես Ստեփանոս Զուղայեցի Նախաջ երէցս հանդիպեցայ Խարակոնիս ։ » Եթէ այս յիշատակարանը ամբողջովն « բաց ի « Եւ ես Ստեփանոս, եւն. » վերջին տողէն » գրուած է միեւնոյն անձին ձեռքով, կարելի է հետևելնեւ — ինչպէս կ'ընէ Պ. Կոստանեան, — թէ զայն գրողն է Քուչակ մը, որ գներ է այդ աւետարանը եւ նուիրելի է Ս. Թէոդորոս եկեղեցւոյն եւ որ կը խնդրէ ընթերցողներէն որ յիշեն իր մեծ պապը Նահապետ վարպետը որ աշղ Քուչակ անունով ծանօթ է . իսկ Զուղայեցի Ստեփանոս անուն երէց մը, 1637էն յետոյ, Խարակոնիսի մէջ — Թերիս, Ս. Թէոդորոս եկեղեցին Խարակոնիսի մէջ ըլլալ — հանդիպել է այդ աւետարանին եւ աւելցուցեր է իր տողը ։ Այդ հաշուով, ինչպէս կ'ընէ Կոստանեան, եթէ Նահապետ Քուչակը այս յիշատակարանը 1637ին գրող Քուչակին « մեծ պապն է », այսինքն պապին պապը, կամ գէթ պապին հայրը, ուրեմն այդ Նահապետ Քուչակը թ.Ձ. դարուն սկիզբները ապրած ըլլալու է ։

Յայտնի է, որ Վանայ մէջ ապրած է Քուչակ անուն այդու մը, որուն գերեզմանն իսկ ցարդ կ'այ Խարակոնիս, ինչպէս կը հաստատէ Տէվկանց . ասիկա իրողութիւն մըն է ։ Թերիս Տէվկանց այդ Խարակոնիսի մէջ հանգչող Քուչակին վերագրած է այդ տաղերէնքը, նկատուելով անոնց մէջ մէկ քանի կատարներ որոնք նման լատերի զեռ կ'երգուին Վանայ չրջակայքը ։

Ահա քանի մը կտորներ, զոր գտած եմ Շէրենցի « Վանայ սաղ յոն առաջին հատորին մէջ .

Մեր իյգիլն դիմաց ձեր իյգիւն ,
 Բիւն կամազ մարդու գլխուն .
 Եա՛ զիս ա՛ն քեօ ծոցիկ , անեմ անուշ քուն ,
 Եա՛ տաստուր տուր , երթամ իմ խօր տուն ։

Ոչ քէյ կ'առնեմ իմ ծոց՝ անեմ անուշ քին ,
 Ոչ տաստուր կուտամ էրթաւ քեռ խօր տուն .
 Բէյ անչափ կը պախեմ՝ սոխում էրէրում ,
 Զիւմ կեայ լեռս առաւրտուն ։

Առաւտուն քեյ պախչէն տանիմ ,
Վարդ քաղեմ շաղերն ի վերէն ,
Անչամ էն վարդով քիտ երես զա՛ւեմ ,
Ձիւմ վարդաջրով երեսդ լուանամ :

էս վո՛վ ի , էս մըթան , էս գիշերին ,
Որ եկան նըստան վեր էրտսին .
էրտիս բացին , Ֆիկ-վիկ արին ,
Իմ սիրտս ու միտըս խըլիցին .

— Թէ վարդ ես . հիտըդ ո՛ր է ,
Թէ շուշան ծաղիկ , բունդդ ո՛ր է .
Վարդ քիւլքիւլովն է շէն ու շէնիկ ,
Շուշան ծաղիկ ուր հիտովն անուշիկ :

— Ոչ վարդ եմ որ վեր գամ ,
Ոչ շուշան ծաղիկ որ հոտ տամ .
Ձիկ ծիծեռնիկ էնիւ պիտէր ,
Ձեր էրտիսն ի վեր որ բուն զընէր :

Առաւտըման ժամ որ կը զարնէր՝
ձըլվըլ անի , քընուց վեր հանի .
Ձենդ անուշ էր , քունդ անուշ ,
Սիրտդ անմեղ , թըշերդ նըման նուշ(1) :

Աստիք կը վերադառնէր Բուշակի վերագ-
րուած տաղերուն մէջ՝ սա ձեռով :

Իմ եա՛ր , դու յերդիկն ի քուն , ծոցըդ լոյս
տայր աստղներուն .
Կամ ա՛ռ՝ զիս ծոցըդ ի քուն , կամ տէսթուր
տուր երթամ ի տուն .
— Ոչ կ'առնում ի ծոցս ի քուն , ոչ տէսթուր
տամ երթաս ի տուն .
Հանցեղ երերուն պահեմ՝ մինչեւ գայ լոյսն
առաւօտուն :

(1) Այս տաղերուն մէջ՝ Ներնց բառերը գրած է ըստ
Պանեղոց արտասանութեան (խոր=հոր , պախեմ=պահեմ ,
սոխում=սառնում , քիւն=քուն , կն.) : — Երկրորդ տաղը
կը պարունակէ երկու ժողովրդական երգ , կամ գէթ երկու
ուրոյն ժողովի՝ իրար միացած : Վերջին ժողովը Ներնցի
հատորին մէջ ուրիշ տեղ մըն ալ կ'երևայ՝ սա ձեռով .

Ձի խաւք ծիծեռնակ պիտէր , գլի (գայի) քեռ
էրտիս պէտն (բուն) դնի ,
Ցերեկ ելումուտ անի , գիշերը քեռ ծոց ծվարի :

Այդ ո՛վ է որ երդիքս եկել որ օտար հիողն
կու սորայ ,
Թէ իմն ես նէ վար արի , Թէ օտար ծաղիկ՝ նա
զընա՛ :
— Ոչ բուկըն եմ ի վար գալ , ոչ լերան ծաղիկ
զընալու ,
Եկեր եմ սիրուդ առեր , ոչ գալու եմ ոչ գը-
նալու(1) :

Ես ձագ ծիծեռնիկ պիտէի , զօրն ըզբո տուն
մըտնուի ,
Ան բարձր մոյտան չարտախդ ես ի հոն բուն
շինէի .
Ոնց որ մուծըն մըթանայր , ցածնայի ծոցըդ
մըտնուի .
Ոնց որ լուսըն լուսանայր , բարձրանայի բունս
մըտնուի .
Եւս ապըշըմէ խուշախ , զօրն զբո միջաց գիրկ
ածէի ,
Կամ քաղցըր նըռան գինի , զօրն ըզբո փար-
չըդ պիտէի ,
Առնիր ու բերնիդ դընիր , ցածնայի դունչըդ
պագնէի ,
Կամ ապըրշըմէ կոճակ , որ շընիցըդ գիրկ
ածէի(2) :

(1) Այս քառուկը Ս. Ղազարու Թ. 1673 ձեռագրին է
բաղուած . « Շաղիք »-ին մէջ կայ վարանք մը՝ սա ձեռով .
Դու ո՛վ ես որ յերդիկդ ես ելեր , գայդ օտար
հիողնդ կու կոխես .

Թէ վարդ ես նէ՝ վար եկո՛ւ , Թէ օտար ծաղիկ՝
նա զընա՛ :
Ոչ վարդ եմ ի վար գալու , ' ոչ օտար ծա-
ղիկ՝ զընալու .
Եկեր եմ սիրուդ առեր , ոչ գալու եմ ոչ գը-
նալու :

(2) Այս վերջին չորս տողերը Ս. Ղազարու 1761 ձե-
ռագրին մէկ ուրիշ մասին մէջ կը դառնային նաև սա ձեռով ,
որ լատացոյն է և զոր պէտք էր նախընտրած ըլլայի հա-
տորիս մէջ , ինչպէս նախընտրեցի ֆրանսերէն Թարգմա-
նութեանս մէջ .

Ես շարէ շապիկ պիտէի , զօրն ի բուն անձըդ
կենայի ,
Կամ ապըրշըմէ կոճիկի որ շընիցըդ գիրկ
ածէի .
Կամ ջուր կամ նըռան գինի , զօրն ի բուն
կըթխադ կենայի ,
Առնիր ու բերնիդ դընիր , ցածնայի դունչըդ
պագնէի :

Նկատելի է նախ որ եթէ գաղափարները նոյն են, ձեռն ու լեզուն արդէն շատ տարբեր են Վանայ երգերուն ու Քուչակեան տաղերուն մէջ։ Ու այդ երեք «գաղափարներ»ուն թէ՛ Քուչակի եւ թէ՛ Վանայ երգերուն մէջ դանդաղը շատ գիւրաւ կը բացատրուի ըստ իս այն հանա՝ գամանքով որ այդ երեքն ալ հայ ժողովրդական բանաստեղծութեան ամենատարածուած — եւ հաւանօրէն ամենահին — մոթիֆներէն են. ուրիշ տաղ մը, զոր հրատարակած եմ արդէն Անուհիթի մէջ(1), աւելի ընդլայնուած ձեւով կը պարունակէ Ես ձագ ծծծեռնիկին գաղափարը. դեռ շատ ձեռագիրներու մէջ, եւ շատ, գաւառներու ժողովրդական երգերուն մէջ՝ հաւաք 7. Կան է որ պիտի գտնուին այդ հին երգին վարիանքները. իսկ միւս երկուքը տաքը քան տեղ գտած եմ այն ժողովրդական անանուն երգերուն մէջ՝ արեւելեան Հայութեան այլեւայլ գաւառներու, զոր Պ. Լայպիանց հրատարակած է իր «Ազգագրական Հանգէս»-ին մէջ։ Ատոնց մին կը գտնուի նաեւ՝ արդէն՝ Ակնայ երգերուն մէջ՝ սա ձեւով .

Ատ ո՛վ է առ երդիքէ եկեր առ օտար ճողդը
կը կոխէ.
Թէ մարդ էս նը՛ վար եկու, Թը Թէ շուշան
Ծաղիկ՛ գընալու.
— Ուշ ոչ) մարդ եմ ի վար գալու, ուշ (ոչ
շուշան Ծաղիկ՛ գընալու :
Պիւլպիւլ եմ ի ժուռ գալու, շատ երամ ունիմ
գընալու.
Երթամ շատ երկիր անցիմ՝ շատ խարիպ
տեսնեմ մէն ի քուն.
Ամենուն խարիպն է քուն, իմ ու քու խա-
րիպն է արթուն :

Նահապետ Քուչակի վերագրուած տաղերուն եւ Ակնայ ժողովրդական երգերուն մէջ խնամութիւնը շատ աւելի սերտ է եւ ընդարձակ. մեծ է նամանութիւնը լեզուի, ոճի, զարձուածքներու, տաղաչափութեան. եւ մեծ քանակութեամբ կը գտնուին տուններ, տղերք որ կը տեսնուին երկուքին ալ մէջ, եւ միայն այդ երկու շարքերուն մէջ։ Պ. Արփիար-

եան, որ Քուչակի բանաստեղծութեան Ակնայ երգերուն հետ ունեցած արեւակցութիւնը իբր նորութիւնն մը մէջտեղ կը նետէ, պէտք էր ընդմտնար որ իմ հատորիս յառաջարկին մէջ ես արդէն գրած եմ. «Տէվկանց չի բացատրիր թէ ինչո՞ւ ինքնակոնիքի կը համարի Նահապետ Քուչակը. ահաեղ թաղուած ըլլալը պատճառ մը չէ որ այնտեղ ծնած ըլլայ հարկաւորաբար. (եւ Քուչակի լեզուն, երգերուն մեծամասնութեանը մէջ, աւելի Ակնայ բարբառին կը մօտենայ քան Վանայ բարբառին, եւ երգեր իսկ իրենց խել մը ձեւերովն ու սրտակոնիքովը Ակնայ ժողովրդական երգերուն շատ կը նմանին, այնպէս որ անկարելի չէ ենթադրել որ Քուչակ Ակնցի էր Թերեւս ու Հայաստանի այլեւայլ կողմերը պտտելէ յետոյ իր կեանքին վերջին մասը ինքնակոնիքն անողոքած ըլլայ 1) Այսքանը միայն նկատած եմ որոշ միաստեղծութեան մէջ, եւ այդ հարցը աւելի մանրամասնօրէն չեմ քննած՝ երկու պատճառով. նախ՝ որովհետեւ իմ միակ նպատակ ըլլալով այդ հրաշալի բանաստեղծութիւնը «երեւան հանել» եւ անցուցին մէջ սիրոյ մեծ երգիչ» մը ունեցած ըլլալին չեղեւ, չէի ուզեր՝ այդ պահուն՝ երգչին անձին տեսնուածով չափազանց ջրողիլ. անհրաժեշտը, ստիպողութեամբ՝ «մարդ» մը, Քուչակ մը, մեծ աղուորդէմը մը ցոյց տան էր ազգին. — ետքի գործ էր քննել ու ճշգիւ թէ ո՞ր դարուն է ապրած, ո՞ր գաւառին մէջ, եւնոյն Երկրորդ, եթէ այդ հարցով ամենայն մանրամասնութեամբ զբաղէի, Քուչակի երգերուն եւ Ակնայ երգերուն բաղդատակի ուսումնասիրութիւնն ընէի, եւ հրատարակէի միայնագամին քանի մը ուրիշ անտիպ տեքստներն ալ՝ զոր ունէի Քուչակի երգերուն հետ կապ ունեցող, 25-30 լջ պիտի աւելնար հատորիս վրայ, եւ ես ահագին ներութեամբ հաշիւ թէ կարողացայ միջոցներ գտնել հրատարակելու այդ հատորը՝ ինչպէս որ էր. Պէտք է ըսեմ նաեւ որ եթէ նոյն իսկ զբաղէի այդ հարցով, քիչ կէտի վրայ կարելի պիտի ըլլար վերջնական եզրակացութեան մը յանգիլ. եւ այսօր իսկ, ուր առիթը կը ներկայանայ այդ հարցը մանրամասնօրէն քննելու, շատ քիչ բան աւելցած է՝ առեղծուածը լուսաւորող, Այդ քիչ բանն ալ կը վերածուի տաղի մը մէջ զոր գտալ երկու տարի առաջ Փարիզի և Ազգ. Մա-

(1) Անանիայի այս Թիւրք մէջ վերստին կը հրատարակեմ այդ տաղը :

անհաղարանին » մէջ, տաղ մը որ որոշապէս կը կրէ « Վանցի Քուչակ »ի մը, կամ աւելի ճիշդը « Քօչէկ »ի մը անունը :

Այդ տաղը, զոր կ'ըստարարակեմ այս թիւին մէջ, ոչ լեզուի, ոչ ներշնչման, ոչ տաղանդի տեսակէտով՝ նմանութիւն ունի մեր Քուչակին տաղերուն հետ. միջակէ վեր դասուելու արժանի բանաստեղծութիւն մըն է՝ ուր կան շատ մը կրկնութիւններու, բունազրօտութիւններու եւ տափակութիւններու հետ քանի մը շատ գեղեցիկ տողեր. գրուած է զրաբար՝ աշուղերէնի բազմաթիւ տարբերու խանութով : Հեղինակն է (տաղին մէջ իսկ անունը կայ) « Աշուղ Քօչէկ » կամ « Քէօչէկ » որ կ'ասեն ի Վան՝ (այսինքն՝ որ Վանայ մէջ համրաանօթ է) : Այդ անունով — կամ կեղծանունով — աշուղ մը ուրեմն անտարակուսելի կերպով գոյութիւն ունեցած է Վանայ մէջ, եւ ան է որ թաղուած է Խարակոնիս : այս տաղը զոր երմէ ունինք, կրօնական ներշնչումով ազգորուած է, եւ հաւանական է որ այդ Վանցի աշուղին գործերն ընդհանրապէս միասիրական նկարագիր ունէին. եւ ատով կը բացատրուի որ այդ աշուղին գերիզման ուխտատեղի մը դարձած ըլլայ, ինչպէս կը հաւատան Տէվկանցի, Բայց այդ Վանցի Քօչէկը ինքիւնը կը կոչէ միմայն « Քօչէկ » կամ « Քէօչէկ » եւ ոչ թէ « Նահապետ Քուչակ ». արդ, ըստ Տէվկանցի Խարակոնիսի մէջ հանգչող բանաստեղծը կը կոչուի Նահապետ Քուչակ, եւ հոն կը հանգչի իր թոռան հետ՝ որ նոյնպէս աշուղ եղած է՝ Քուչակ անունով : Միւս կողմէ Ալիշան իր Յուշիկներուն մէջ կը յիշէ Քուչակ անունով աշուղի մը անուն : Այս ԺԶ. դարուն մէջ ծագած են նաեւ երգչիչ կամ տաղասացք, Մկրտիչ Տարօնցի . . . Քուչաք Հառկուանցի : » Հայերը տպուած է 1883ին, Յուշիկները տպուած են Տէվկանցի Հայերգէն 1/4 տարի առաջ, Ուրեմն Ալիշան այդ անունը քաղած է ոչ թէ Տէվկանցէն ալ ուրիշ աղբիւրէ մը : Դիտելի է որ Ալիշանի մօտ բանաստեղծին Նահապետ անունը չէ յիշուած, ոչնչ միայն Քուչաք, կոչուած իր ծնողավայրին անունով՝ Հառկուանցի : Նորայր (մասնաւոր նամակ) կը կարծէ թէ Հառկուան եւ Խարակոնիս նոյն բանն են : հաւանական է բայց այն ատեն Ալիշանի

Քուչակը Վանցի Քուչակը միայն կրնայ ըլլալ որ Խարակոնիս կը հանգչի, եւ ոչ մեր փնտռած Քուչակը : Դիտնալու է թէ ո՞ր դատն է Ալիշան այդ Քուչաք Հառկուանցի անունը. Ճուարի է որ չգուշակելով թէ այդ անունը որ մը ո՞րքան հետաքրքրական պիտի դառնար՝ ոչ մէկ մանրամասնութիւն նշանակած է այդ մասին : Եւ Նորայր կ'ըսէ եղբի՛ ըստ Արփիարեանի՝ թէ Խարակոնիս անունով գիւղ մըն ալ կայ Ակնայ մօտ Այս բոլորը դեռ ուրիշ բան չէ բայց եթէ տարտաւածութեան մէջ տարտաւածութիւն :

Կայ նաեւ « Քուչակ » կամ « Քօչէկ » ձեւերուն տարբերութեան հարցը : Տեվկանցի մօտ անունը կ'ըսեսայ « Քուչակ » . իսկ Աստուածածնայ ուղղուած տաղին մէջ զոր կը հրատարակեմ այս թիւով, շանատեղծը ինքզինքը կ'անուանէ Քէօչէկ : Բայց ասիկա գիւրալուծներ կնճիս մը կը թուի ինծի : Ակնցիներուն Հընդ-կաստանէն եկած ըլլալը ապացուցանելու համար, Արփիարեան Ակնը Ակնիով բացատրել յետոյ, « Քուչակ »ն ալ սանդրիթ բառէ մը ծագած կը նկատէր որ կը նշանակէ « մաքրամաքուր » (1). ուսումնասիրութեան մէջ ես ենթադրած էի որ « քուչակ » բառը թրքերէն «քէօչէկ»ին հայապատմն ըլլալ . այս ձեւագիրը կը հաստատէ ենթադրութիւնս . ժողովուրդը այդ բառը մերթ հայացած ձեւովը գործածեր է՝ քուչակ, մերթ բուն թրքերէն ձեւովը՝ քէօչէկ. հոս՝ օրինակիւր « աշուղ Քուչակ »ի, եւ նոյն տանի կէս հայացած ձեւ մը՝ Քօչէկ :

Կայ վերջապէս « Թոռ Քուչակ »ի հարց մը : Տէվկանց կ'ըսէ թէ Նահապետ վարպետը Խարակոնիսի մէջ կը հանգչի իր թոռան հետ՝ որ նմանապէս աշուղ էր : Կայ տաղ մը « Քուչալ մ'ես յերէկ տեսայ » որուն վերջին տան մէջ բանաստեղծը ինքզինքը կ'անուանէ « Քուչալ

(1) .Ակնը ու Քուչակը սանդրիթով բացատրել յետոյ, Արփիարեան կը շարունակէ . « Եւ ուրիշ անուններ ալ ինչպէս Կարաշալ, Չարաք, Լիճք, Կարկիպ . հեւ, որոնք իմաստ անխմանալի է, պիտի մեկնուին սանդրիթով : » « Լիճք », Կարկիպ (Կարաբակալ) հայերէն քառեր են շատ . իմանալի . և հանքածածոք, ինչ հարկ սանդրիթը անհանգիստ ընել :

Վանեցի» : « Հայերդ յին մէջ Տէվկանց զայն հրատարակած է՝ իբր գործ « Թու Քուչակ » ին. բայց Քամու—Քաթիլայի « Ազգային երգարա—ն » ին մէջ, որ « Հայերդ » էն առաջ (1836ին) լոյս տեսած է, այդ նոյն տաղը հրատարակուած է մանրամասնութեանց մէջ բաւական մեծ տարբերութիւններով ու մանաւանդ բոլորովին տարբեր վերջաբանով մը ուր հեղինակն ինքզինքը կը կոչէ ոչ թէ Քուչակ այլ Սարկաւազ : Իր « Միշնադարեան Հայոց տաղերու ժողովածուն » ի. պրակին մէջ, Պ. Կոստանեանց « Թու Քուչակ » ին կը վերաբերէ այդ տաղը . « Նահապետի Թու Քուչակ Վանեցին, որ՝ ինչպէս տեսանք՝ ապրել է Ժն. դարում, երգել է « Քուչակ մ'ես յերէկ տեսայ » երգը » : Ես կը կարծեմ թէ այդ տաղը աւելի հաւանականութեամբ կարելի է վերագրել Բերդակեցի Սարկաւազին քան Վանեցի Քուչակին. այդ Սարկաւազին ունինք սիրուն գովք մը խաղողի :

Խաղող, ըզբեզ գովել պիտի,
Բոլոր պտղովը ես հաւասար.
Ձի դու միայն ես գեղեցիկ,
Ամէն պտղոց Թան ու ըղվար :

Այդ տաղին մէջ Սարկաւազը, եկեղեցւոյ մարդ ըլլալով հանդերձ, ինքզինքը չի կրնար դնել եւ հրացական պաշտումի տողերով կը զրուատէ գինին պարզեւող բարերար պտուղը . էն վերջը՝ յիշելով իր կրօնաւորին հանգամանքը՝ կ'ուզէ սքողել իր գինեմբրութիւնը՝ միատիքական — յայտնապէս կարկատուն — երեւոյթ մը տալով անոր .

Ո՛վ Սարկաւազ Բերդակացի,
Գու ի գինւոյն ի՛նչ շահեցար.
Անչափ ունիս սէլ հետ գինւոյ,
Որ գովեցիր սրտովդ յօժար .

Գէժ ես չունիմ գինւոյ կարիք,
Ես բաժակին եմ խզմաճեցար.
Ես ըզբաժակն գովեցի
Որ մեր հոգուն է լուսարար :

Այս միեւնոյն հոգեբանութիւնը, ու նոյն ոստոստուն, սիրուն, կէս-կատակաբան կէս—

քնարերգական օճը, նոյն լեզուն՝ կը գտնենք նաեւ այս « Քուչակ մ'ես երէկ տեսայ » ին մէջ (1) : Յետոյ, վերջաբանի երկու վարդանիշներէն՝ Սարկաւազ անունը կրողը շատ աւելի կը նոյնանայ ու կը ձուլուի տաղին հետ՝ իբր նոյն հեղինակի գրչէն ելած՝ քան « Քուչակ » անունը կրողը : Ահա՛ այս վերջինը .

Ես Քուչաքս եմ Վանեցի, ի գեղէն Խաւակ—
նիսայ,
Լըցեր եմ հարիւր տարին, էլ չի գար մտքիկս
ի վերայ .
Ով ինձ ողորմի ասի, ողջ կենայ ուր կենայ
ի վերայ : 2)

Տաղը, կրակուրոց սիրոյ երգ մը, հարիւր տարեկան մարդու գործ չի կրնար ըլլալ. Վանցի Քուչակը պէտք է գրի առած ըլլայ ուրիշ մը այդ տաղը զոր հաւանօրէն բերնուց երգած էր շատ անգամ, եւ քանի մը տուն ալ աւելցուցած է, — անհամ, կրօնական — տուներ, ուր կը յիշուին Ս. Յակոբայ ուխտատեղին, Տրգատ, Ս. Գրեգոր, Թրուսաղէմ եւ էջմիածին, ամբողջ 18 տողով կտոր մը որ նախորդ մասին հետ շատ չի կապուի եւ որուն տեղ՝ Քամու—Քաթիլայի հրատարակութեան մէջ՝ կը գտնուի 6 տողով կտոր մը՝ մասամբ նման եւ ամբողջութեան հետ աւելի ներդաշնակ : Ինչն իսկ Վանցի Քուչակը

(1) Այդ տաղը, որուն համար շատ անդրադարձած եմ Քուչակի հատորիս յառաջաբանին մէջ, ուր արդէն ես ալ՝ հետեւելով Պ. Կոստանեանցին՝ զայն ընդունած եմ իբր գործ Թու Քուչակի, առանց հասնելու մեր Անցիի Քուչակին ներքնորդ ու փափկամեղակ բանաստեղծութեան, ինքնօրոյն հրապարակում Ե. Սեթև շնորհով (եղուն շահեկան էջ մըն է) : Այն պահուն ուր այդ խիտ տողերը կը գրէի, չափազանց շուրջած ու ղիճուցած էի (եւ շատ հասկանալի է) մեր Քուչակին անդուգական գեղեցկութեամբը, որ սքողեց աչքես այս տաղին յատուկ արժանիքը, ինչպէս և նոյն իսկ Յիկի . « Գանգատ » ին մեծ արժանիքը : Յիկիի քերթուածին նկատմամբ գործած անարգարութիւնն արդէն դարձած եմ լիովին, այսօր կը դարձանեմ անարգարութիւնս հանգէպ Բերդակեցի Սարկաւազին :

(2) Կոստանեանց հրատարակած է իւրաքանչիւր տաղը երկու տողի վերածուած . այդ տաղը գրուած է 7—8 կամ 7—3—5 առաջափութեամբ . վերջին տողին վերջին մասը՝ ուր կենայ ի վերայ՝ աղաւաղում մը պէտք է պարու—նակէ :

կ'ըսէ արդէն՝ « Էլ չի գար մտքիկս ի վերայ », ինչ որ ցոյց կուտայ թէ այդ երգը բերնուց գիտացուած բան մըն է զոր կ'ուզէ գրի առնել, — եւ՝ կտորին վերջերը, երբ՝ ծերութենէն՝ ալ յիշողութիւնը սկսաբանած կը զգայ՝ փոխելով ու աւելցնելով կը փոխարինէ ինչ որ չի յիշեր, Իսկ ահա Սարկաւազի վերջաբանը .

Սարկաւազ՝ ասող բանիս, յինքենիս խիստ առատացայ .
 Զայս քաղաքներս ամէն կիւղէլի մի տըւի ծաւայ .
 Երբոր սէըն գայ մարդուն, ոչ մանուկ ասէ ոչ տըւայ,
 Ոչ աշխարհական կ'ասէ, ոչ երէց ու՝ ոչ հրաքելայ :

Մանկո՛ւնք, մի՛ մեղադրէք, սէ՛րըն արաւ զիս սիվանայ .
 Զայսչափ քաղաքներս ամէն կիւղէլի մի ծորտ ու ծառայ :
 Աժէ ինչ որ տուաք, եղբարք . կիւղէլին իսկի գին չլքայ .
 Նա կիւղէն որ զքեզ սիւբ, զհոգիդ տուր՝ աչերդ ի վերայ :

Այստեղ՝ հնդինական արդէն որոշ կ'անուանէ ինքզինքը « ասող բանիս », եւ վերջաբանին ըստ իր խօսքերը կը կապուին տաղին մէջ յայտնուած զգացումներուն ու պատկերներուն հետ, եւ կ'ամփոփեն դանձր . արդարեւ՝ ամբողջ տաղը ծայրայեղ գովք մըն է « կիւղէլ »-ի մը, զոր բանաստեղծը՝ կը բաղդատէ աշխարհիս ամենագեղեցիկ քաղաքներուն հետ եւ աւելի գեղեցիկ, աւելի թանկագին, աւելի հզօր կը գտնէ զհնիկայ ի վերջոյ կը յիշէ իր կրօնականի հանգամանք՝ հնչէ ինչպէս « խաղողի գովք »-ին մէջ, բայց հոս համարձակօրէն կ'արդարապէս ինքզինքը՝ « մանկո՛ւնք, մի՛ մեղադրէք, սէ՛րն արաւ զիս սիվանայ » . Ինծի համար ուրեմն ասոյց կը թուի որ այս տաղը Սարկաւազ Բերդապետիին է եւ կապ չունի ու է Քուչակի հետ, ոչ Վանեցիին, ոչ Ակնցիին, ոչ Թոռան եւ ոչ պապուն .

Այս բոլորը հեռու է վերջնական ու լիութեամբ տողեկուութիւն մը տալ կարենալէ մեղքադէպնող տաղերու հնդինական վրայ : Առ այժմ, ուրիշ բան կարելի չէ ընել՝ ծանօթ տարբերով՝ բայց եթէ ներկայացող այլեւայլ վար-

կածներուն մէջէն նշանակել հաւանականագոյն . ներքեւ Գանձ Ակնայ ժողովրդական երգերուն ու Քուչակեան տաղաբաշխին բաղդատական քրեանութեան, եւ տեսնենք թէ ասոկից ի՞նչ լոյս կրնանք ստանալ :

Այդ երկու շարքերուն արեւակցութիւնը անժխտելի, ակներեւ բան մըն է, ինչպէս ըսի . լեզուի արայիսի մասնայատկութիւններ կան Քուչակեան տաղերուն մէջ որ միմիայն Ակնայ ժողովրդական բարբառին մէջ կը գտնուին . օրինակներ շատ կարելի էր տալ . կը շատանամ յիշելով շատ յատկանշական «լուկ»ը կամ «լոք»ը որ միմիայն Քուչակի տաղերուն մէջ կայ զոր ծածուած, ո՛չ «լուկ» (միմիայն) իմաստով, այլ իբր չեչտող աւելորդ վանկ (ոռոսահայոց «խօ»ին նման) կամ իբր հոմանիշ «եւ» չաղկապին .

Արեկ լուկ աղբեւաւ նցիր, լօժ ֆայ՝ ֆայրը համբով (Քուչակ)

Նոյնը Ակնայ կանանց լեզուին մէջ .

Հիմիկ եքթմ նը՝ ուրք կը մնամ լիւկ (Ճանիկեան, ՀՅԴԲԻՆԵՐ Ակնայ) :

Տաղաչափութիւնն ալ նոյնն է, թէ՛ Ակնայ անտունիներուն, եւ թէ՛ Քուչակի տաղերուն մէջ . Իրաւ է թէ այդ տաղաչափութիւնը կը գտնուի նաեւ Նարեկացւոյ « վերադուած » « Գոհար վարդըն վառ առեալ » տաղին, Պլուզի « Երկուսն ի մէկտեղ բերած » խրատական տաղաչափին եւ այլ քանի մը կտորներու մէջ որ Ակնայ ծնունդ չեն . բայց վերջապէս այն պարագան որ այդ տաղաչափութիւնը տարամբօքնէ կը տիրէ թէ Ակնայ բոլոր անտունիներուն եւ թէ՛ Քուչակի բոլոր տաղերուն մէջ, նշանակելի կէտ մըն է՝ արեւակցութիւնը չեչտող . Նոյնն է այդ տաղաչափութիւնը Քուչակի եւ անտունիներուն մէջ, բայց թէ ի՞նչ են իր որոշ կանոնները, զժողովրդիկ հարց մըն է . Նորայր կը բաժնէ Քուչակեան տաղերը 7—3—5, եւ արդարեւ այդպէս կրնան բաժնուիլ . բայց կրնան նաեւ բաժնուիլ երկու մեծ հատուածի, 7—8, եւ աւելի քաղցրալուր եւ, լայն ու ծիւռն ներդաշնակութիւն մը յառաջ կը բերէ տաղերուն ընթերցումն այդպէսով, քան 7—3—5ով . որ կաղ-

եւ անխորժ կշռութիւն մը կուտայ : Վերջին պահուն, այս ուսումնասիրութիւնս ըրած միջոցս, կը նկատեմ որ այդ տողերը — բաց ի սակաւաթիւ բացառութիւններէ՝ թերեւս օրինակչեւորու խաթարմանց արդիւնք, — կրնան նաեւ բաժնուիլ 5—5—5, եւ՝ այսպէս բաժնուած՝ շեշտերը շատ լաւ կ'իյնան իւրաքանչիւր հաստծի վերջին վանկին վրայ : Ահա՛ օրինակ մը .

Ո՛ր էիր, ո՛ւսկից — եկար, անծանօթ,— ըզիս սիրեցիր,
Կըրալն ի թեզնի՛քդ — ունիր, ի ծոցի՛դ (ի ծոցս պիտի ըլլայ) — ի վար թափեցիր .
Քո սէրդ ալ ոսկի՛ — արիւր, իմ սրտիս — քուրան հալեցիր,
Դարծար զան հալխայ — արիւր լիմ սրտիս — ականջն անցուցիր :

Ոճի, դարձուածքներու, պատկերներու, տուգայնութիւնն հանգիստութիւնը շատ մեծ է, ու մանաւանդ հանգիստութիւնը զգայնութեան տեսակի, կան Ակնայ երգերուն մէջ կտորներ որոնց գաղափարը՝ աւելի կամ նուազ մօտիկ ձեւով կը գտնուի նաեւ Գուշակի մէջ, իսկ շատ կան երկտողեր, տողեր, կիսատողեր, պատկերներ, դարձուածքներ, բացառութիւններ որոնք երկու շարքին մէջ ալ կը գտնուին. ահա՛ օրինակներ .

Խմբ եմ ու չեմ գիտով, ես կ'երիմ ու չեմ կրակով .
Հագեր եմ սիրու շապիկ՝ ազուորին դուռը կայնելու .
Աղւոր մ'ալ ներսէն ի դուրս, ծոցն ի ի կարմիր խնծորով .
Ըսի թը՝ Հատ մի առնեմ, Թուտս ելա՛ւ Թուխ աչքն ի լալու .
Լացաւ ու լալով ըսաւ . « Ես'ր, զիս խաղք ըրիր ցորեկով .
Բռնեցիր զորով ճորով, պագ մ'առնր հազար նագերով .
Ան մէկ ցորեկուան պագը ուր (որ) կ'արժէ հազար գիշերուան :
(Ակնայ երգ)

Փողոցովք ի վար կուգի՛ ծուռուծուռ հազար սօխախով,
Իմ եարս ինձ դէմըս ելա՛ւ լոք բարով երես հէճապով .

Գիրկ ածի ու պինդ պագի գիր աչերն ի խիստ կարօտով,
Կ'երթար ու կ'ասէր լալով, Թէ «ի խաղք եղաք ցորեկով : »
(Փուշակ)

Աս գիշեր մինչի լուսացաւ, ես երկու խանդալ մանեցի,
Իմ եարն ալ ուր (որ) միտքս ինկաւ, Թէ՛ք մ'եկայ շահիւս կործեցի,
Գցի (գացի) իմ եարին դուռը, Զինն եկեր՝ ոտուխ կու մըսի . »
Իմ եարն ալ ի դուրս եկաւ Թը՝ « Բարի՛ եկիր, իմ հոգին ,
Եկու գիրկուծոց անենք, ուր (որ) ոտքուդ մաղկատը անցնի : »
(Ակնայ երգ)

Այս ծովական գիշերս ի բուն՝ ես երկու շրջան մանեցի,
Խօշ եարս ալ ի միտս ընկաւ՝ Թէ՛ք մ'եկայ զզահրաս վերուցի .
Փաշիկ մ'ալ անուշ գինի առի խօշ եարս դուռն գնացի .
« Խօշ եար, ա՛մ, ըզդուռն բաց, ծիւն եկեր ոտուխ կու մըսի : »
(Քուշակ)

Լուսընկայ, քեզ չեմ սիրեր, խոռեր ես ու խուռ կունայիս .
Ես արեգակ սիրեմ, կու ցաթէ ալ՛մս արու :
Նատ :
(Ակնայ երգ)

Ես երկու եար կու սիրեմ, չեմ գիտեր Թէ հաւնիմ որո՛ն,
Մէկն է ի լուսին նըման, մէկ նըման է քարկ արեւուն .
Լուսի՛ն, ես քեզ չեմ սիրել, դու սովոր ես խուռ կենալու,
Արե՛ւ, ըզքեզ կու սիրեմ, որ ծագիս ճես լուսանալուն :
(Փուշակ)

Ան առաւօտուն յուտուն, մէկիւր մարիկդ ու կուլայ . . .
(Ակնայ երգ)

Ան առաւօտուն յուտուն՝ ծայնըս գայ գարնան ձագերուն . . .
(Փուշակ)

Այ իմ աննըման նըման, չէր բերեր մարը քու
նըման .
Ուչ մարն է բերեր նըման , ուչ արեւ ու ոչ
լուսընկան .
(Ակնայ երգ)

Այ իմ աննըման, մարըն չէ բերեր քեզ նըման...
(Քուչակ)

Իմ սէր ու առջի բարի , իմ հազար տաքուան
սիրելի . . .
(Ակնայ երգ)

Իմ սէր 'ւ իմ առջի բարի , իմ սիրած 'ւ իմ
սրտին ուզած . . .
(Քուչակ)

Մոցիկ (պէտք է ըլլայ « Ծոցիկը ») Աղամայ
պախճան, մէջէն պաղ աղբիւր կու բղխայ.
(Ակնայ երգ)

Քու Ծոցը Աղամայ դըրախտ, մանուկ խընճոր
քաղէի .
(Քուչակ)

Կարմիր ու ճերմակ երես, մազդ երեսդ ի վար
կուբերես ,
(Ակնայ երգ)

Կարմիր ու ճերմակ երես, քանի' մի զիմ սիրտս
արունես . . .
(Քուչակ)

Եկին ու բերին խապար, Թունտ ելեր քու եարն
ու կուգայ .
Ամէն բան ի դան դըրի, քուր դըրի մագրս լը-
ւացի .
(Ակնայ երգ)

Եկին ու բերին խապար Թէ ելեր քո եարն ու
կուգայ .
Եկէք մեք ի դէմ երթանք, են .
(Քուչակ)

Այվան ու ծառին ճըղին , սիրտն է սեւ երեսն
դեղին .
Էրնէկ խնձորին ծառին, իր ծառին եւ իր տե-
րուին .
Գիտեմ դուն զօր դեղ ունիս, բեր տուր որ ես
լաւանամ,
Թը տաս' երթամ լաւանամ, Թը չը տաս' եր-
թամ մեռանիմ .
digitised by

Թը չը տաս' երթամ մեռանիմ, քեզ ալ կան-
չեմ մարդասպան ,
(Ակնայ երգ)

Խնճորն ի ծառին ճըղին , ի ճըղին ներքեւ
տերեւին . . .

Ասցին Թէ դուն դեղ ունիս , տուր ինձի որ
կենդանանամ .
Թէ չէ կու մեռնիմ զընամ, գան ասեն քեզ
մարդասպան :
(Քուչակ)

Կարմիր վարդ կանանչ Թուփով, կանանչ
Թուփ կարմիր խնճորով .
Քանի' մնամ քեզ ապով քանի' մ'երիմ կրակով .
Տի սիրե՛ս , սիրէ՛ սրտով . կշտացեր եմ սուտ
խաբէլով :
(Ակնայ երգ)

Կարմիր վարդ կանանչ Թըփով, կանանչ Թուփ
կարմիր խնճորով,
Քանի' լամ ու զքեզ ուզեմ զարթընեմ ոգոց
հանելով .
Թէ դու կը սիրես սրտովդ , ինձ ասա՛, ես եմ
կարօտով,
Թէ չես ի սիրել սրտով, տուր Սարգիս 'ւ Աստ-
ուած քեզ խըռով :
(Քուչակ)

Կարմիր ու ճերմակ հարսնուկ , յորանաս Թը
իս մոռանաս ,
Ջորնաս փուտ ուռի դառնաս Թը Ծոցիկըդ-
մարդու բանաս ,
Մոցիկդ ուր մարդու բանաս , տանիճեմ ուր
քար դառնա :
(Ակնայ երգ)

Հայ իմ մազդ ուռի մորճիկ , չորանա՛ս Թէ իս
մոռանաս .
Փուտ ու ճիճիկ կեր դառնաս Թէ Ծոցիկդ այլ
մարդու բանաս .
Ահա քեզ գիշեր կուգայ , են .
(Քուչակ)

Հագեր ես կանանչ կարմիր , նըռան հատը
կու մանիս .
Պայներ ես դըռան վրայ, բարձր նայիս, բա-
րակ ծիծաղիս .
Այօք ու յունօք կ'անես, իմ մանուկ ինքըս
կու տանիս .

Կ'անցնի իս Թու իս ամպին ետին, ամպը քով կ'անես 'և իս կ'երես :
(Ակնայ երգ)

Կարծիր ու կանանչ հազնիս, զէտ նըռան հատիկ նըմանիս, Այնժամ ինձ աղւոր Թըւիս երբ ի ձեր դուռն կանգնիս, Դուռն ալ կիսաբաց անես, ցած հայիս մանտըր ծիծաղիս, Այօք ունովըդ անես, զիմ տիմար խելքս կուտանիս :
(Քուշակ)

Դընամ ու զընամ կ'ըսեմ, ես կ'երթամ, Բարով մընացեք, Ծաղիկ մ'ամանամ կուտամ, վարդերուն մէջը պահեցեք, Ամենքդ հաւատար նստեք, իմ տեղըս ալ խոռ պահեցեք, Ամենուկ խմմանն անուշ, իմը՝ իմ տեղը վաթեցեք :
(Ակնայ երգ)

Հիմ եաքն էմանէմ կուտամ, ի վարդին մէջըն պահեցեք, Թէ երթամ շուտով դառնամ, զամանամս ի տէնը հասուցեք, Թ' երթամ խարիպուկ մեռնիմ, վարդըն ձեզ ըզտէն յիշեցեք :
(Քուշակ)

Արժիարեան ասկից կ'եզրակացնէ թէ Ակնայ բոլոր անտունիները Քուշակի գործն են : Այս եզրակացութիւնը ինձի ճիշդ չի թուիր : « Անտունի »ն բանաստեղծական-երաժշտական մասնաւոր սեռ մըն է, Ակնայ մէջ չ'ախտար-ուանն ու ամենէն տարածուածը, դարձեալ ի վեր՝ Ակնային, որուն թերթողական ճոխ խառնուածքը հանրածանօթ է, անհամար անտունիներ է արտադրած : Ինչպէս կարելի է որ Ակնայ բոլոր անտունիները, միակ խոստովածքի մը — ըլլայ իսկ Քուշակ մը — գործն ըլլան, a priori, անընդունելի է այդպիսի երթողութիւն մը : Զինչ է որ Քուշակի տաղերը անտունիներ են, եւ ամենազեղեցիկները անտունիներուն, բայց ճիշդ չէ որ բոլոր անտունիները Քուշակի գործն ըլլան : Ուշադրութեամբ ընկնելով, կը նկատենք բարձր որ այդ անտունիներուն զանազ իրենց ամբողջու-

թեան մէջ 'նկատելով' եւ Քուշակի տաղերուն միջեւ 'եթէ կայ արևնակցութիւն, չկայ բացարձակ նոյնութիւն, արեւնակցութիւնը հասկանալի է : քանի որ թէ՛ անտունիները եւ թէ՛ Քուշակի տաղերը միեւնոյն Ակնայ ցեղին ու ճոզին ծրնունքն են Այն Ակնայ երգերու կտորները զոր վերջ յիշեցի՝ արդարեւ չափ մօտ կապ ունին Քուշակին հետ, մերթ անոր այս կամ այն տաղին վարիանթը համարուի 'լարնայու չափ, մերթ տարբեր գաղափար արտայայտող՝ բայց Քուշակեան տողերով : Սակայն Ակնայ անտունիները, որ հաւաքուած են ճանիկեանի հատորին՝ ինչպէս եւ ուրիշ գրքերու՝ մէջ, բազմաթիւ են, ինչ որ յիշեցի վերեւ՝ փոքր մէկ մասն է անոնց արդ, մնացեալին մէջ՝ եթէ կայ ընդհանուր հզոր խնամուածիւն մը Քուշակեան բանաստեղծութեան հետ, կան եւ տարբերոյ, յնորոյ ուրիշ երանդին ի յայտ բերող տարբեր :

Ակնայ ժողովրդական երգերուն եւ Քուշակեան տաղերուն միջեւ տարբերութիւնը շատ նուրբ է, բայց իրական : Ակնայ երգերը զոր հաւաքողները ժողովրդին բերնէն առած են, յաճախ այն տեսակ մը տարածութիւնը, անաւարտութիւնը, միատեսութիւնը, մերթ նոյն իսկ միութիւնը, չ'իմթութիւնը ունին որ յատուկ է ժողովրդական անանուն բանաստեղծութեան եւ որ արդիւնք է այդ 'բղերուն բերնէ բերան անցնելով' քմայրտա յաւելումներով ու յապաւնութիւնով՝ մերթ անկապակից կցումներով՝ աղաաղուելուն :

Անա օրինակներ :

Կարծիր խնժորի պայոս, աճապ քեզ ո՛վ աղաւ ալոց .
Ով ուր քեզ ալոց արաւ, ան կենայ ծովուն 'և երերուն .
Աճապ խարիպին տիրուն սիրտն ինտոր արեւ կու ծագէ .
Ուչ (ոչ) սիրտըս արեւ ցաթեր, ուչ երեսս է պարզ ծիծաղեցի :
Ես երկու խարիպ ունիմ, մէկն է հիւստի, մէկն է հարաւ .
Սիրտունըս(1) փրկէր ու գար, հարաւինս ալ հետը բերէր .
Աճապ տի լընի՞ օրիկ, խարի՛պ, գաս տունս, աւնիմ ի տուն :

(1) 'է իւստինս : պիտի ըլլայ :

Թեւեկս ալ շըլիդ ծըգեմ, մանտրտիկ ճեարդ խօրանիմ:

Լուսիկ մը փրթաւ քարէն, կէսն է իսռ ու կէսն է բոլոր. Գիչ քիչ ալ ի վեր եկաւ, բոլորը զըննոր Թագաւոր. Լուսիկ, դուն կամաց կամաց՝ խառղ եղիր մեր տանն ի վերայ. երկու խօսք գանգատ ունիմ, ան գանգատիմ դուն ալվա գընա՛:

Գընա խարիպիս ըսէ՛, չի կենայ Թող ելլէ ու գայ: — Բարեւդ ի գլխուս վրայ, չը գիտեմ դուռը խարիպիդ: — Եկուր, նըշանով ցոյց տամ բարձր պատ ու ծառ շըբերուն. Նըստեր է ծառին շըբին, խատուժատ խատէհն ի յափին: Խատէհն ուր ափիդ ունիս, կամ խըմէ կամ տուր խըմողին. Ան սազդ ուր կէօքսիդ ունիս, կամ չալէ՛ կամ տուր չալողին:

Քուշակի տաղերը տարօրինակէս յստակ են, լիալիւր, « աւարտած » . կ'ըսեն ամբողջակէս ու պայծառակէս՝ ամէն ինչ որ կ'ուզեն ըսել. ու տաղաչափութիւնը, լեզուն իսկ (որս. մասին՝ Քուշակի հատորին ուսումնասիրութեանս մէջ՝ դեռ այդ միջոցին միջնադարեան հայերէնի ինքնայատուկ կազմութեան ու հրապոյրին ընտել չըլլալով՝ անարգար եմ գտնուած) հրաշալի են, շատ յաճախ անթերի, միշտ գիտակից. որոշ, ամենանուրբ արուեստով մը յղկուած. արուեստագէտի մը, « մարդու » մը մատը կը զգացուի հոն միշտ:

Տեսէք՝ օրինակի համար՝ (եւ բաղգատութիւնը շատ շահեկան է), վերեւ իրիւում ժողովրդական երգերէն երկրորդը ինչ ձեւով կը վերագտնուի Քուշակի մէջ. այդ երգին մէջ իրար խառնուած եւ կիսկատար արտայայտուած տարբեր Քուշակի մէջ զատ զատ առնուած եւ ըզմալիլ յստակութեամբ, կատարելութեամբ արտայայտուած են:

Գիշերս ես ի դուրս ելայ, ի յերկինքն ի վեր նայեցայ,

Լուսինն այլ կամար կապեց ի Շրուոմն ի վար կու գընայ, « Լուսին, քո արեւդ ասեմ, սլահ մի կաց ինչ որ լուսանայ. երկու բան գանգատ ունիմ, զայն ասեմ լօք ալվի գընա՛. Գընա՛ իմ եարին ասա՛. ելեր քո եարըն ու կու գայ. Հոգին կըլափին առել ու ալլին գալուդ կու մընայ: »

Գիշերս ես ի քուն էի իմ հալալ տեղացն ի վերայ, Լուսինն ալ կամար կապեր յիմ Յոհար անծկանն ի վերայ. Այ բարձր ու բոլոր լուսին, շատ բարեւ տար իմ խօշ եարին, Ջդուռն այլ նըշանով ասեմ, բարձր պատ ու ծառն ի միջին. Նըստեր է ծառին շըբին, կը խըմէ գիւր լուրջ ապկկին, Կը խմէ ու հայրէն կ'ասէ Թի՛նչ անուշ է սէքն ու գինին:

Գիշերս ես ի դուրս ելայ Թէ եար մի գտնեմ սիւրելու. Գըրօղն ալ ի դէմս ելաւ, լուկ նազար արաւ տանելու, Գըրօղ, անհաւատ զըրօղ, դեռ մանուկ եմ, չեմ տանելու. Եկո՛ւ, տանելուն ցուցնեմ, տանելու գըլին գարնելու, Ջարախն ալ ափին ունի, ոչ խըմէ ոչ տայ խըմելու:

Ինչպէս կարելի է ընդունիլ որ այդ երգ գաղափարները վերջնական ձեւով մ, սեւեռնէ յետոյ՝ հոյն Քուշակը գրած ըլլալ վերոյշիւալ անտունին՝ ուր միեւնոյն գաղափարները խառն ուրուագծուած են. այդ անտունին կամ հին ռամկական նախատիպարն է Քուշակին, եւ կամ անոր տաղերուն ցոլք ժողովրդական յիշողութեան մէջ պահպանուած՝ խառն ու տարտամուած:

Միեւնոյն անտունին մէկ ուրիշ վարիան՝ Թըն ալ կայ ձոնիկեանի հատորին մէջ. առաջին

մասը (չուսիկ մը փրթաւ, . . . մինչեւ « եկուր
նշանով ցոյց տամ », եւն.) գրեթէ նոյն բանն է,
վերջը՝ տարբեր.

— Եկուր նըշանով ցոյց տամ որ գտնես դու-
ռը խարիպիս.
Իմ եարն է եքեր խանին. նուշ դըրեր շէքեր
կու ծախէ.
Աչուին Թերազու արեր, ունեւորվը վեր կու
բաշէ.
Էմիւննուն աժան աժան, իս տեսեր նը սուղ
կու ծախէ :

Այս վերջին պատկերը — որ Ակնցուց սի-
րելի եւ հրդեհուն մէջ շատ կրկնուած « բսելու
ձեւ » մըն է, կը գտնենք դարձեալ Քուչակի
մէջ, զատ արտայայտուած, կէս-նեգնական
սիրուն եռատողով մը :

Քո եարն ի Հալսալ քաղաք ի շուկան շէքեր
կու ծախէ,
Աչուին է կըշիւք արել. ունեքորվն ի վեր կու
բաշէ.
Եքերին գինն ալ հրամէ', պագ մը տաւը
ու շուտ խալլաւէ' :

Տեսէք նաեւ հետեւեալ անտունին .

Այ իմ հարըստի դըստրիկ, ծոցդ եգի. ծառ-
արմաւեւի,
Արմաւդ քու ծառըդ կուլնի, պիւլպիւլը քու
ձիղդ կու թառի.
Քո ծառն ու ձիղըդ ոսկի, քո տերեւը վարդ
կու (ն' մանի).
Ես քո ծոցուն տէր պիտէի, ձըղերուդ արմաւ
քաղէի :
Հարսնուկ քե խըրատ մի տաւ, Թը տէվէթ
ունիս նէ մըռէ',
Ջըզ ականջըդ իս արէ', զինչ ըսեմ նը ան ըրէ',
Որ գա՛ն ու հազար ըսեն' հազրէն մէկ խոս-
կունք մի խօսէ'.
Ան ալ չի գիտեմ ըսէ'. դուն հազար չարէ
խալիսէ'.
Մեր տունն Աստուծոյ շինած, Աստուծոյ շի-
նած եւ օրհնած,
Հայր Աբրահամի քարուկը մեր տան թեմէն է
դըրած :

Առաջին չորս տողը՝ զմայելի կերպով Քու-

չակեան է. վերջին մասը՝ յայտնապէս « աւել-
ցուկ », սիրուն նորէն, բայց տարբեր, նուազ
մաքուր, նուազ բարձր. գալով առաջին մասին,
տեսակ մը վարիանթ է Քուչակի որ արդէն ունի
միեւնոյն քառակը, աւելի աղւոր, — է՛ն հրա-
շալիններէն մէկն իր չարքին .

Որդի. հարըստի որդի, ծիւ ոսկի, ծառ ար-
մաւեւի.
Քո շունչդ է խընկան փոշի, քո մազերն է
ճիւղք խաղողի.
Կուլակդ է ոլոր ոլոր, քո բերանդ է փոքր ու
բոլոր.
Քո տիրուդ այլ ինչ յենեկ երնէկ, դու հե-
րիք ես, խաղաւ խնծոր :

Ահա մահերդ մը Ակնայ. մեռելն է որ կը
խօսի .

Դըժար հիւընդուկ եմ ես. ա՛ն կամակ եկու
զիս ի տես.
Կամակդ ի գլխուս վերեւ, ձեռքըդ տար սըր-
տիս խոցը տես :

Նոյն դադափարը Քուչակի մէջ կը գտնենք
սիրային քառակի մը վերածուած .

Հիւանդ եմ ի քո սիրուդ, ա՛ն խնծոր արեկ
զիս տես.
Արեկ նիսս ի բարձս ի վեր, ձեռքըդ տար ու
զիմ սիրտըն զիս.
Ջիմ ցաւուն դեղն դու գիտես, ինձ օտար
հեքիմ չի բերես.
Թէ նեղ է նա՛ դեղ արա՛, Թէ չէ լից զնոր
սէրդ ալ ի ներս :

Ահա, գարձեալ անտունի մը .

Գետակ, իմ ելման գետակ, ո՛րը կ'երթաս,
իւրտըդ ինձ ասա՛.
Գիշեր ու ցորեկ կ'երթաս, քուն չունիս, ար-
թուն կու կենաս.
Գընամ ու գընամ կ'ըսես, ոչ կուգաս ո՛չ կու
մօտենաս,
Որ գաս 'ւ ինձի մօտենաս, չեմ թողուր իսկի
հեռանաս :
Իմ եարն է գըրեր ըսեր, • եա՛ր, եկու զիս
գողցիր ու տար .

Ինտոր զամ գողնամ տանիմ, ադ չէօյին Յամ-
բեկն է դրժար :
Մի՛ վախեր, եա՛ր, մի՛ վախեր, ես կարմունջ
կապեմ քու համար,
ես կարմունջ կապեմ քու համար, մարգրիտ
շարեմ լարէ լար .
Սփռեմ էպրիշում խալի որ գործած տասեր-
կու տարի,
Ոտքովդ ի վրան կոխես, ոտկացդ փոշեկը
առնեմ,
Ոտկացդ փոշեկը առնեմ որ քաշեմ աչքիս
Թիւթիա ,
Որ քաշեմ աչքս Թիւթիա՝ աչքերուս լուսը
շոտանայ :

Այս երգին առաջին չորս տողերը Քուչակի
մէջ կը վերագտնենք՝ աւելի քննուշ եւ աւելի
խոր ներշնչմամբ մը վերանորոգուած .

Ձո՛ւր, գըլգըլալէն կուգաս, գետիդ ո՛ր ակնէն
կուգաս .
Երեւաս այդ ձորերն ի վայր, ձայնըդ կայ ու
դուն չերեւաս .
Գիտեմ՝ սիրու տէր ես դուն . ի օտար աշ-
խարհ կուգընաս .
Երեւաս ու սիրուդ հասնիս, գիշերն ի քուն
չի լինաս :

Իսկ «երգին» յաջորդ ութը տողերը յայտնի
է թէ անմիջական կապ չունին առաջին չորս
տողերուն հետ . Ժողովրդական ուրիշ մոթիֆներ
են՝ եկած այդ քառասկին վրայ աւելցած, կըջ-
ուած . Այդ մոթիֆներէն՝ «կամուրջ կապեմ քեզ
համար»ը, «սփռեմ էպրիշում խալի որ գործած
տասերկու տարի», Ակնայ ժողովրդական երգե-
րուն մէջ յաճախ կը հանդիպինք կրկնուած ,
առաջինը՝ ուրիշ տեղ՝ աւելի աղւոր, դարգա-
պէս վսեմ ձեւով մը արտայայտուած .

Վաղուց գընացած եարուկ, ե՛լ եկու՛ խիտ
եմ կարուացեր .
Ինչեխ եմ կարօտացեր, ես ի քու սըֆաթն եմ
մոռցեր .
Տարին տասերկու ամիս դուն ծովուն ետուն
կու կենաս,
Մովն ալ մահանայ կ'անես, իս քենէ կարօտ
կու պահես .

Երբ որ գալու որ լընիս, դուն ինծի իմաց
մ'արէ՛,
Թեքս կարմունուկ շինեմ, անցի՛ ու դարձի եկո՛ւ :

Իսկ վերջին մոթիֆը՝ « ոտկացդ փոշեկը
առնեմ որ քաշեմ աչքիս Թիւթիա », կը գտնուի
նաեւ Քուչակի մէջ .

Պագնեմք գիր (եարին) կարմիր երեսն որ աշ-
խարհս չէ ի գին նորա,
Առնումք ի ոտուց փոշուն ու քաշեմք աչքիս
Թութիա .

Բայց ասիկա « արեւելեան » հին ու առա-
րածուած առաջինն մը պէտք է ըլլայ, ոչ Քու-
չակի ոչ ալ Ակնայ յատուկ ստեղծագործութիւն .
Հաֆիզի մէջ կը գտնենք միեւնոյն դարձուածքը .
« La poussière de tes pieds est l'unique col-
lyre de mes yeux » (1) .

Կան Ակնայ ժողովրդական երգերուն մէջ
կտորներ որ գրեթէ Քուչակի տաղերուն չափ
կատարեալ են , ինչպէս սիրային « պալլաս »-
ներէն, պանդուխտի երգերէն ու մահուան երգե-
րէն ոմանք . Բայց անոնց մէջ ալ չեմ գիտեր ինչ
մը կայ, որ տարբեր է Քուչակէն . ասոնք գործը
պէտք է ըլլան ուրիշ մեծ աշուղներու , որոնց
անունը կորսուած է եւ արտագրութիւնները
Ժողովրդին բերնին մէջ յաւերժացած են :

Ատոնցմէ կը յիշեմ այստեղ երկու կտոր ,
մին զմայլելի փղբրիկ « պալլաս » մը , միւսը՝
մահերգ մը՝ սարսուռեցուցիչ .

Աղբիւր մի Մզրայ լեռը, ջուրն ուռուն տակը
կու վագէ ,
Օլուխն արծըրմէն դըրին, ջուրն ոսկուն Թասը
կու վագէ :
Երկու Թուխ՝ աղւոր աղջիկ նօշըպով ի ջուրն
են եկի ,
Երկու փերիվան կըյիճ (կտրիճ) ձին ցեծեր ու
սէյր են եկեր :
— Աղջիկ , աղբօրդ արեւուն , նօշըպէն պը-
տիկ մի ջուր տուր .
— Ջուրս տաք է, չէ պաղեր . մեր սիրուն
շատ մարդ է մեռեր :

(1) Quelques odes de Haliz, trad. de A.
M. L. Nicolas.

— Թող խըմենք ու Թող մեռնինք, հաշուեմ
 Թէ մարքս չէ բերեր :»

Մեռած կ'ընը կ'ընէ իր ողջ մնացած սիրա-
 կանին .

Երթամ քաջ արծիւ լինիմ, գամ Թառիմ քու
 պատուեցանին .
 Ինչաքը ֆիզան անիմ, ֆիզանէս քունըդ չի
 տանի .
 Որու քուն տանի տանի , իմ ու քու քունը չի
 տանի :

Քուչակի հատորին մէջ բոլոր անտունիները
 գնելու առաձարկին համաձայն չեմ ուրեմն Ակ-
 նայ ժողովրդական երգերը, որ ժողովրդին բեր-
 նէն քաղուած են, պէտք է առանձին հասա-
 ծու մը կազմեն . Քուչակի տաղերը, որ ձեռա-
 գրերու միջոցով մեզի հասած են եւ անտունի-
 ներուն մէջ որոշ, ինքնուրոյն մասն են, պէտք
 է յատուկ հատորի մը մէջ ամփոփուին, հատոր
 մը որ՝ ինչքան ալ հեղինակին անձին լրաց քիչ
 բան գիտանք, ինչքան ալ այդ տաղերուն մէջ
 տրիէ ժողովրդական ոգին, անհատական գործի
 մը յստակութիւնն ու միութիւնը ունի (մասնա-
 նաւորապէս սիրային երգերուն համար) : Քու-
 չակի հատորին մէջ Ակնայ անտունիներէն կա-
 բելի կը նկատեմ գնել միայն չորս կտոր, « Ես
 աս գիշեր դուրս ելայ, մութ գիշեր չիկար յու-
 սընկայ, » (չուրս ձգելով վերջին երկու տողը),
 « Կարմիր ու ձերմակ երես, մազդ երեսդ ի վար
 կու բերնի » (ամբողջապէս), « Քանի գուն հու-
 տա եւտա, իմ հուսա սիրտը կու զողայ », ,
 (ամբողջապէս), եւ « Ես աղւոր մի սրերի եմ որ
 երեսն իրեք պէնկ ունի » որուն մէջ երկու
 տաղ կայ եւ մէկ կիսատ երկտող : Ասոնք բոլոր-
 ւովին Քուչակի շեշտ ունին եւ թերեւս օր մը
 ձեռագրերու մէջ ալ գտնենք զանոնք : Քուչակի
 հատորին մէջ գնելու է նաեւ իր վարկանթ՝ Ակ-
 նայ անտունիներու այն կտորները որ Քուչակեան
 տաղեր կը պարունակեն : Քուչակի շարքին վրայ
 կարելի է ապահովապէս աւելցնել նաեւ Պ. Կոս-
 տանեանցի ժողովածուին Բ. Պրակին « Ասի թէ
 սիրեմ » տաղաչաբքը՝ Նորայր՝ Նամակի մը մէջ,
 պիտի կտորնի վրայ — ինչպէս եւ այն պրակին
 «Այ մարգարէ շարոց» եւ՝ «Երգ եարոյ» կտոր-
 ներուն վրայ — ուշադրութիւնս հրաւիրած էր

իբր Քուչակի գործ. ըստ իս « Ասի թէ սիրեմ »ը՝
 կրնայ նկատուիլ իբր Քուչակի երեք տաղիկ (եւ
 ոչ մէկ տաղ՝ ինչպէս Նորայր կը կարծէ), իսկ «Այ
 իմ մարգարէ շարոց»ը՝ Ակնայ ժողովրդական երգ
 մը կը թուի քան Քուչակի տաղ : Քուչակի
 գործ կարելի է համարել նաեւ « Երգ եարոյ »
 տաղաչաբքը, որ իբր մէկ տաղ հրատարակուած
 է եւ որ՝ ըստ իս՝ կը պարունակէ վեց տաղ եւ
 երկու կիսատ տաղ (այս թիւին մէջ կը հրատա-
 րակեմ զայն) :

Եթէ Ակնայ ժողովրդական երգերը եւ Քու-
 չակեան տաղերը մէկ մարդու գործ չեն, ի՞նչ-
 պէս մօկնել ուրեմն՝ պիտի ըսէք՝ քանի մը տա-
 ղերու եւ շատ մը երկտողերու եւ տողերու նոյ-
 նութեամբ երկու շարքին մէջ ալ գտնուիլը : Եր-
 կու ենթադրութիւն կարելի է ընել. կամ Քու-
 չակի տաղերը յօրինող քանաստեղծը ապրած է
 շատ հին ժամանակ եւ ինքն ստեղծած է Ակնայ
 քանաստեղծական ոճը եւ իր յաջորդները կրկ-
 նած են իր գեղեցիկ դարձումներէն շատերը ,
 եւ ժողովուրդը իր երգերէն մէկ քանին նոյնու-
 թեամբ պահած է աւանդաբար . հ.է կամ այդ
 ժողովրդական երգերը աւելի հին են եւ յետոյ
 եկած է Քուչակի մը, որ այդ ժողովրդական բա-
 նաստեղծութեան ամենասիրուն մօժիֆներէն ,
 պատկերներէն, քաջատրութիւններէն ոմանք իր
 ստեղծագործութեան մէջ ձուլելով իւրացուցած
 է : Դժուար է այս պահուս՝ վճռական նախըտ-
 րութիւն մ'ընել այս երկու վարկանիներուն մի-
 ջեւ, բայց ես տրամադիր եմ աւելի դէպ ի առա-
 ջինը հակելու. ասոր վրա կը մղէ տողերուն մը
 զոր օրինակած եմ վիեննայի Միխիլաքեանց թիւ
 176 ձեռագրէն. Քուչակի քառականերու ոմանց
 համախմբուած մըն է՝ « Լըգի » (chanson) ձեռով,
 խմբողին կողմէ երկու յանկերդի յաւելմամբ .
 Անահիթի այս թիւին մէջ կը հրատարակեմ այդ
 հետաքրքրաշարժ տողեմանը . չեմ կրնար ըն-
 ղուհիլ որ ասորկա ըլլալ միակ տաղ մը՝ այդ ձե-
 ւով . եւ իր երկու յանկերդներով՝ սկզբնական
 հեղինակէն յօրինուած . այդ քառակաները որ
 ըստ բաղդի ետեւէ ետեւ դրուած են հող (ա-
 մենքն ալ սրբայիններուն մէջէն ընտրուած) ,
 Քուչակի տաղերը մեզ հասցնող միւս ձեռա-
 գիրներու մէջ կը գտնուին ուրիշ քառականերու
 հետ խառնուած , բոլորովին տարբեր կարգով
 դասաւորուած . հաւանական է որ ետքին երկող

աշուղ մը Բուչակի սիրային տաղերուն ամենա-
սիրուններէն շարք մը ընտրած, փունջ մը կազ-
մած եւ յանկերգ աւելցուցած է իր կողմէն (որով-
հետեւ Բուչակ երբեք յանկերգով երգ չունի), եւ
թերեւս իր կողմէն եղանակ մըն ալ յարմարը-
նելով երգած է . այդպէս ըլլալուն ուրիշ ապա-
ցոյց մըն ալ այն է որ համախմբողը հաւանա-
կանաբար յիշողութեամբ հաւաքելով Բուչակի
տաղերը՝ այդ քստեակներէն ոմանք երկու տողը
միայն դրած է, անաւարտ թողով իմաստը, եւ
անցնելով ուրիշ քառեակի . Այս ամենը նկատի
առնելով, կարելի է երկու վարկածները հաշտե-
ցնել ու ենթադրել որ Ակնայ ժողովրդական եր-
գերէն ոմանք աւելի ինչ են քան Բուչակը որ,
անոնցմէ օգտուած է, իսկ ոմանք իրմէ յետոյ՝
ի մէջ ներշնչուելով են յօրինուած իսկ մէկ քա-
նին իր տաղերուն ժողովրդականացումն են :

Ահա ամէն ինչ որ կարող եմ ըսել՝ առ այժմ
Բուչակեան առեղծուածին մասին . Սրանց կը
մաղթեմ որ Նորայր յայտնի լիովին լուծել այդ
առեղծուածը . Զայն լուծելու համար, պէտք էր
կարենայ ստուգել թէ Խարակոնիսի մէջ հանգ-
չող Բուչակին գերեզմանին վրայ արձանագրու-
թիւն մը կա՞յ, եւ անունն ի՞նչ ձեւով է գրուած
(«Նահապետ» բառը կա՞յ թէ ոչ՝ Բուչակի միա-
ցած) . Պէտք է նաեւ փնտրտուքներ ընել Ակնայ
մէջ . Ճանիկեան իր հատրին մէջ բանաստեղ-
ծութիւններ չառ հաւաքած է, բայց Ակնցի ա-
շուղներու մասին ոչինչ կ'ըսէ, ոչ մէկ աշուղի
անուն կը յիշէ Ակնցի միթէ չեն պահած ըը-

նաւ իրենց հին մեծ աշուղներուն անունը . Բու-
չակի մը անուն կա՞յ արդեօք իրենց աւանդու-
թեանց մէջ պահպանուած . Ասոնցմէ զատ, ան-
հրաժեշտ է որ՝ վերջապէս՝ երեւան գայ ձեռա-
գիր մը ուր գտնինք Բուչակեան տաղաշարք մը՝
հեղինակի անուն կրող . Ի՞նչ դժբաղդութիւն
սակայն — իրական աղէտ —, ի՞նչ յանկարծ
այդ ի լոյս ելլող անունն ըլլար Նիկողիմոսի
կամ Կուռնիկոսի պէս բան մը . . . Այնքան
վարժուեցանք Բուչակին, այնքան այդ անունն
այլ եւս նոյնացած է այդ տաղաշարքին հրապոյ-
րին հետ մեր հիացմանն ու սիրոյն մէջ . Բայց
ո՞վ գիտէ . . . Թերեւս ձեռագիրները միշտ շա-
րունակն լուս մնալ հեղինակի անունն մասին,
ու մեր Բուչակեան հարցը դառնայ տեսակ մը
վոքերիկ հոմերական հարց. աւանդութիւնն է որ
կը վերագրէ Իլիականն ու Ոդիսականը Հոմերոսի
մը . դարբէլ է վեր քանասէրները կը վիճին, կը
քննեն, կը փնտռեն . ոմանք այդ քերթուածնե-
րուն մէջ կ'ուզեն տեսնել հին ժողովրդական
երգեր՝ հաւաքուած ու ձուլուած, ուրիշներ կի-
սով կամ ամբողջովին՝ միակ անձի մը՝ Հոմե-
րոսի՝ գործը . իսկ գրասէր հասարակութիւնը,
եւ գրապէսներն ալ, կը շատանան ըմբոյխելով
այդ բանաստեղծութեան անմահ գեղեցկութիւնը
եւ Հոմերոս մը կը սիրեն անոր մէջ . մինք ալ
այդպէս պիտի ընենք Բուչակեան բանաստեղ-
ծութեան համար :

Ա. ԶՊԱՆԵԱՆ

